

Nagy Péter Tibor

AZ ÖTVENES ÉVEK TÖRTÉNETSZEMLELETÉNEK NACIONALIZMUSÁRÓL*

Elgondolkozni csupán azon érdemes: valóban csupán felváltja-e a nacionalizmus és a populizmus a sztálinizmust, vagy A KÉT DOLOG, ELEVE LÉNYEGILEG AZONOS?

Új közhelyek és új dogmák fenyegetik a magyar közéletet és a társadalomtudományokat – ez a magyar liberális és szociálliberális publicisztika untig ismételt panasza. A félelem – hogy a „a sztálinista és posztstálinista ideológiai kontrollt a nacionalizmus ideológiai kontrollja váltja fel” – lassan már közhely.

Elgondolkozni csupán azon érdemes: valóban csupán felváltja-e a nacionalizmus és a populizmus a sztálinizmust, vagy A KÉT DOLOG ELEVE, LÉNYEGILEG AZONOS?

Nem árt emlékeztetnünk rá, hogy a leninizmus elszakadása a marxi hagyomány azon részétől, amelyet az európai szociáldemokrácia is integrálni tudott, éppen a leggyengébb láncszem elméletével következett be, s ennek nyilván nem elméleti, hanem politikai-lélektani oka van: *Lenin* éppen Oroszországban tudtak forradalmat csinálni.

A sztálinizmus elválása a lenini hagyománytól szintén a populizmusban, a nacionalizmusban és a tradicionáliszmusban keresendő. Ne felejtjük: a forradalom vezérkarából *Sztálin* az egyetlen, aki tradicionalista – magyarán paraszti – közegekből indul, akire mélyen hat az egyházi dogmatizmus. Az alapvetően értelmiségi, polgári, munkáselit-arculatú bolsevik vezérkarban ő hajlamos a kérdések legszimplifikáltabb megítélésére, a vulgarizálásra, a katekizmuszerű érvelésre. Vagy talán éppoly freudi komplexusról (egy nem értelmiségi ember dialektikaellenességéről) beszélhetünk, mint az asszimilálódott grúz újszerű nagyorosz nacionalizmusával kapcsolatban?

Sztálin az első pillanattól kezdve értelmetlennek találta a világforradalom elmaradását felvető aggályokat. A párt növekedése és hígulása – az eredeti bolsevik gárda polgárháborús pusztulása – *Sztálin* befolyását növelte. Társadalomtörténeti értelemben a frakcióharcokban a munkás-pártcsoportok és az értelmiségi csoportok konfliktusáról van szó: az 1924. januári vitában *Sztálin*, *Kamenyev* és *Zinovjev* a moszkvai munkás-párttagok között 9843 : 2233 arányban győzött *Trockij*jal szemben, viszont az értelmiségi szervezetekben 2790 : 6594 arányban szenvedtek vereséget... A „lenini behívó” néven közismert

párttaggyarapítás oly mértékig hígította fel a pártot, hogy az entellektüel kisebbség végképp vereséget szenvedett. A munkásbázist hozó *Zinovjev* és *Kamenyev* már az új párttagokra, a funkcionárius-tömegekre építve lehetett az élre állítani.

Ismeretes, hogy *Sztálin* hajlandó volt a bolsevizmust elszakítani – kétségtelen – nyugat-európai gyökereitől, feleleveníteni az ázsiai balzsamozást és mauzóleum-építési ikonográfiát, kihasználni az orosz muzsika „cár atyuska”-igényét és antiszemitizmusát. A „szocializmus egy országban” dogmájának kialakítása szociológiailag, tudásszociológiailag is értelmezhető: a széles középfunkcionárius gárda – amely a hatalmat ténylegesen gyakorolta az országban – nem a zömében a polgárháborúkban elhullott régi munkás-értelmiségi gárdából emelkedett ki, hanem paraszti vagy lumpen származású. E réteg kevesebb elméletre, egyszerűbb legitimációra, egyszerű igazságokra, világos célokra vágyik, viszont bármire, amivel hatalmát erősítheti. E réteg egy narodnyik-„bolsevik”-pragmatikus típusú sztálini „létező szocializmusban” érdekelt, és nem a nehezen konvertálható trockiji világforradalomban, vagy a buharini „óvatosskódásokban”, az adminisztrálhatatlan munkásönkormányzatban, a hatalom megosztásán, a szakértelem megmérettetését kikényszerítő NEP-ben.

A nemzetközi munkásmozgalomban hiába erősödnek azok a tendenciák, amelyek a demokratikus formák fenntartását látják szükségesnek, *Sztálin*éknak – nem világrendszerben, hanem a konkrétan birtokolt ország fölötti nemzeti típusú hatalomban gondolkodva – nem a parlamenti választásoktól ingató módon befolyásolható francia kollektív biztonság kell, s nem a többféle szocializmus együttélésén alapuló spanyol népfönt vagy az antifaszizmushoz csökönyösen ragaszkodó régi Komintern-gárda, hanem egy megbízható partner: *Hitler*.

Bárki ellenünk vetheti: ha a sztálinizmus nacionalista volt, akkor magyar csatlósaitól nyilván azt várta el, hogy internacionalisták legyenek, és a nacionalizmus kiküszöbölésével rendeljék alá országukat a Szovjetunió érdekeinek.

A Kádár-korszakban megjelenő nacionalista elemeket igen könnyű úgy értelmezni, hogy a szíve szerint internacionalista (demagógok számára: nemzetietlen) párt mintegy „visszavonulásképpen” engedett valamit az ötvenes évek merev internacionalizmusából.

Az alábbi gondolatmenettel azt szeretnénk bizonyítani, hogy a helyzet éppen fordított: minél sztálinistább volt a magyarországi rendszer, annál nacionalistább lett, s ahogy puhult, s némileg a szociáldemokrácia, illetve a polgári radikalizmus gondolatkinése felé nyitott, úgy lett egyre inkább nemzetközivé.

* A tanulmány eredeti változata a Károlyi Társaság (nincs köze a jelenleg létező Társasághoz) közleményei című sokszorosított kiadványban jelent meg, 1986-ban. A dolgozatban egyetlen történész neve sem szerepel. Ennek oka, hogy véleményünk szerint ők akkori, és esetleg mostani szakmai álláspontjukat képviselve sem politikailag, sem ideológiailag, sem személyükben nem felelősek azért, hogy a politika, az ideológia, a tudománypolitika munkásságukat így használta fel.

Anélkül, hogy kétségbevonnánk: az ötvenes évek első felében – mint ezt egyébként az 1956. októberi szovjet nyilatkozat is elismerte – Magyarország is egyike volt azoknak az országoknak, amelyek (finoman szólva) nem egyenrangú félként vettek részt a kelet-európai szövetségi rendszerben, világosan rá kell mutatnunk, hogy éppen ezért, ennek leplezésére a tudati szférát nem-internacionalista, nem-marxista propaganda hatotta át, ami éppen a „népi-nemzeti” gondolatrendszer tette meghatározóvá.

Teljesen autarchiás gazdaságpolitika mellett – amit bátran nevezhetnénk „nacionalista gazdaságpolitikának” – bizonyos gazdasági teljesítményekhez mítikus értékeket kötnek, elvárják az emberektől, hogy érzelmileg, és ne racionálisan viszonyuljanak ezekhez. Enélkül egyébként nem hangozhatna fel az októberi utcákon a versike: „Azt kérdezik Pesten, Budán, hová lett a magyar urán?” (Senkinek nem jutott eszébe, hogy ha az angol-amerikai jóváhagyással megállapított jóvátétel fejében kiszállított 15 tonna urán helyett is mezőgazdasági termékekkel fizetett volna az ország, egyszerűen éhínség lépett volna fel.)

A politikai propaganda és ideológia fogalmai között a nemzet ugyan visszaszorult a '45 előtti időkhöz képest, de azt teljesen hasonló mintára felváltotta egy hasonlóan irracionális egység, „a magyar dolgozó nép” fogalma, amelynek vannak egységes tulajdonságai, vannak vívmányai, van akarata stb. Mi más ez, mint nemzetkaraktológia? E teljesítményekben gondolkodó gazdasági ideológia kiegészítője a sportpropaganda mesterei alkalmazása. A Népstadion építésében és más sporteredmények hihetlen mértékű középpontba állításában tudatos tömegmanipuláció, a nacionalizmus klasszikus figyelemelterelő funkciója érvényesül. (A magyar sport nagy éveiről szóló közhelyeket azóta is ismételtetik sokan, olyanok is, akik akkor is szembenálltak a rendszerrel, és gyűlöletük azóta sem csökkent.)

A hidegháborús légkörben szükséges a honvédelmi propaganda: a „*hazánk nem rés, hanem erős bástya*” jelszórendszere, a honvédelmi nevelés egésze, a hadtörténet szelektált ismertetése bizonyítja: itt is nacionalista érvelés folyt.

Mindezeknek az „objektív igényeknek” adekvát módon csak a populizmust, a nacionalizmust és a szociális tartalmat valahogy egyesítő ideológia felhasználásával lehetett eleget tenni, erre pedig a *népiesség* bizonyult viszonylag megfelelőnek.

Ettől nem teljesen függetlenül, a nemzetközi és a hazai változások teljesen világossá tették, hogy olyan magyar ideológiai áramlat, mely szövetségeket és partnereket találhat a vasfüggöny túloldalán – a szociáldemokrácia, a radikalizmus, a liberalizmus, a konzervativizmus, a keresztényszocializmus, a kereszténydemokrácia – nem lehet partnere a sztálinistáknak; maradtak tehát a népiek.

A szövetséget tovább erősítette, hogy valamennyi koalíciós partner közül a *Nemzeti Parasztpárt* vezetésében volt a kommunistáknak a legnagyobb, közvetlen befolyásuk, s hogy a munkás-paraszt szövetségi ideológiai megfelelőjeként a marxizmus-népiesség koalíciót lehetett felmutatni.

Ennek az ideológiai-nagypolitikai koalíciónak volt az irodalompolitikai következménye a fellépés az urbanus frók, az „újholdasok” csoportja és mások ellen, viszont teljesen zöld út a népieseknek, publikációs lehetőségek a magyar antifaszista publicisztika legnagyobb jobboldali ellenfeleinek.

Legfontosabb bizonyítékunk azonban az ötvenes évek történelemszemlélete.

Már előljáróban szeretnénk leszögezni, hogy a következő példákkal semmiképpen nem akarunk az adott kérdésekben szaktörténeti álláspontot elfoglalni. Csupán arra mutatunk rá, hogy az alábbi kérdéskörök természetüknél fogva szaktudományos, vitát, konszenzust vagy véleménymegőrzetető, alternatívákat hagyó szakmai pluralizmust igényeltek volna. A szakmai vita helyett ideológiai és hatalompolitikai okokból döntött úgy a politikai vezetés, hogy egyik álláspontot „kanonizálja”, a másikat-harmadikat pedig elhallgattatja, vagy éppen kibontakozni se hagyja. Természetesen az, hogy az alábbi álláspontokat politikailag történetesen az ötvenes években kanonizálták, egyetlen pillanatig sem jelenti azt, hogy ezek szakmailag ne lehetnének megalapozottak, ne jelentenék a tudományosan releváns történelemértelmezések egyikét. (Egyébként is, egy pluralista társadalomban annyi történelemértelmezés létezik és létezhet, ahány egyáltalán megfogalmazódik.)

Az egész történelemszemlélet, a műtszemlélet, a múltvállalás és a történelemtanítás a nemzeti frazeológiát kívánta használni. E koncepciórendszer lényegében *Mód Aladár* könyvére, *A négy száz év küzdelem...*-re vezethető vissza. A könyv funkciója a háború alatt az volt, hogy a németellenes antifaszista néppront-gondolat nemzeti ellenálló tartalmát valahogyan összeillessze a marxista osztályharcos koncepcióval.

Az ötvenes évek uralkodó történelemszemlélete azonban nem tekinthető egyszerűen a Mód-féle koncepció továbbvitelének, hanem jelentős részben beleépül a népiek és a sztálinizmus történelemszemlélete. Az így kialakult rendszer a következő fontos elemekből épül fel.

1. Az első alapelv, hogy a honfoglalás, az államalapítás, az Árpád-kor egész kérdésrendszerét alárendeli a németellenesség-szlávbarátság aktuálpolitikai koncepciójának. Így válik szaktörténetiből politikai-ideológiai vitakérdéssé, hogy honnan „vettük át” a megyerendszert, az ispánságokat stb. A cél annak bizonyítása, hogy a magyarok és a szláv népek elsősorban egymástól „tanultak”, illetőleg a magyarok a szlávoktól vették át intézményeiket. Ennek az ideológiai-történeti konstrukciónak egyszerre kellett felszámolnia a hun-magyar kontinuitás, a harcok magyar nép mítoszát, ami objektíve a korábbi uralkodó osztályok történelem-, világ- és nemzet-szemléletének kedvezett, illetve a közelmúlt politikai eseményei miatt német civilizáció óriási hatását kellett letagadni.

Ez a konstrukció – a szlávokat a németek helyébe emelve – szándéka szerint semmiképpen nem volt nacionalista, valóságos hatásában azonban igen, hiszen mesterségesen csökkentette a Kárpát-medence folyamatainak összeurópai beágyazottságát, és éppen a külön kelet-európai – önmagából eredő és önmagára támaszkodó – fejlődés képzetét keltette. Abban a közelmúltban, amikor a szláv-magyar történeti közösség eszméjét – finoman szólva – az ifjúság és a felnőtt lakosság elutasította, e koncepcióval sikerült ugyan a németellenességet meglovagolnia és az összeurópai fejlődésből való kiszakítottágot érzékeltetni, de a szlávoktól tanultak hangsúlyozása és a vita elfojtása egyértelműen erősítette a lakosság körében azt a felfogást, hogy a „kommunisták még a történelemszemléletüket is eladták”, úgymond, „Moszkvának”.

Az Árpád-kori magyar külpolitikai vonalvezetés központi eleme a kelet-európai népek közös harca a német hódító ellen. A XIV. század elején a dinasztikus küzdelmekben *Károly Róbert*nek kellett „szurkolni”, mert a többi trónkövetelő valahogy „Németország érdekkörébe” vonná az országot. E gondolkozásban teljesen eltűnik, hogy az Anjouk a többihez hasonló nemzetfeletti európai

dinasztia. A hómani, illetve a pozitivizmus-kori eszményképpel, a birodalomalapító Nagy Lajossal szemben Károly Róbert a nagy király. Nagy Lajos nem kevesebbel vádoltatik meg, mint hogy „nemzetiellen”, dinasztikus politikát követ, délvideki harcaival pedig megakadályozza, hogy majd 100 év múltán összefogás jöjjön létre a magyar és a délszláv népek között a török hódító ellen. Károly Róbert viszont, úgy mond, nemzeti politikát folytatott: a visegrádi találkozó gazdaságpolitikai megállapodásai e kontextusban németellenes hazafias lépésként jelennek meg.

Nem tekinthetjük véletlennek azt sem, hogy ebben az ábrázolásban – bár erre a híres 1405-ös városi dekretum ideális érvelést kínál – Luxemburgi Zsigmond sem volt pozitív király, hiszen gyenge volt, „német” volt.

2. A második ilyen ideológiai konstrukció az, hogy a parasztság enyhén szólva ellentmondásos középkori, kora újkori mozgalmait valahogyan a modern munkásmozgalom elődévé kellett varázsolni.

A Budai Nagy Antal-féle parasztfelkelés résztvevői a modern „osztályharcos parasztság” elődeivé magasztosultak. E konstrukció szerint a szegényparasztság mozgalmait a résztvevő nemesi vezetők, illetve a bázisul szolgáló város áruháza miatt buktak el. Ez a képzet zavar egészen súlyossá majd a Dózsa-felkelés kapcsán válik, ahol a nagy népi politikai szimbólum, Dózsa a központi történelmi „paraszthős”, húsforintosok viselik képét, számtalan képzőművészeti alkotás fűződik hozzá. Egyértelműen a népi, különösen a Féja Géza által kialakított Dózsa-kép vulgármarxista adaptációjáról van szó. A besztekerbányai bérmozgalmakat is jelentőségüket messze meghaladó terjedelemben és hangszerelésben kell prezentálni, hogy a történetesen – funkciójában fogva – ellenük is fellépő Werbőczy a munkásság és parasztság közös mítikus elenségévé váljék.

Kellő rettenetében érzékeltetik a Werbőczyi tett, a röghözkötés aktusát, a történelmi publicisztikából és a propagandából tudatosan kihagyva, hogy a parasztság Magyarországon igazából sohasem volt röghöz kötve.

A mohácsi eseményekről e kor kész megfogalmazni azt, hogy azért „vesztettük el” a csatát, mert „az uralkodó osztályok nem fegyverezték fel a parasztságot” (tehát elvárta volna, hogy ne osztályérdekük, hanem a még nem is létező modern politikai nemzet logikája szerint cselekedjenek!).

3. A harmadik ilyen elem, hogy ennek a történelemszemléletnek valós folyamatok helyett részben hősökre, részben áruháza van szüksége; hősökre, akik „felülemelkednek” osztályérdekeiken (érdekes módon csak az uralkodóosztály érdekein szokás felülemelkedni), és áruháza, akik a népet és a hazát elárulják.

A nagy lehetőség a Hunyadi-kor. Itt bontakozik ki teljes pompájában a népies-vulgármarxista-nacionalista történelemszemlélet. Hunyadi, aki tisztázatlan származású, tehát nem úri és nemesi, úgy mond, a „maga erejéből lett nagybirtokos”, de ezt a nép és az ország javára kamatoztatta. Elhagyta, sőt, elárulva az uralkodó osztálytól és az idegen „nemzetiségű” (hogy ez a XV. századi viszonyok között mint jelent, rejtély) királytól, a nép spontán felkérésére támaszkodva, a kelet-európai népeket egyesítve, a katolicizmus-ellenes nemzeti-husza hagyományt felhasználva megállítja a törököt, a hódítót.

Ebben a kontextusban a magyar nép válik a nemzeti érdek tudatos védelmezőjévé, az uralkodó osztályok pedig annak áruházá. Ezen a ponton már kimondatik a klasszikusan antimarxista, sőt, antiracionális, időtlenül létező nemzet fogalma. Lényegében alig csorbítottan kerül át a századforduló nemzetállam-ideológiája, azzal a

különbséggel, hogy a nemzetfenntartó magyar nemesség képe helyébe a magyar és a kelet-európai parasztság kerül.

Mátyás lesz a nagy király, az eszménykép. A vele kapcsolatos központi alak a nép soraiból kiemelkedett Kúnizsi Pál, akinek hivatalos és reklámozott élettörténetéből teljesen kimaradt, hogy élete második felében nem törökverő hadvezér, hanem a legrettegettebb rablólovag lett.

Veszélyes érzéseket és analógiákat sejtetett volna, hogy a nép soraiból kiemelkedett, óriási hatalmat nyert káderek nem mindig a legmegfelelőbbben viselkedtek. Szemmel láthatólag gondot okozott a mátyási külpolitika interpretálása, hiszen egyrészt szemére hányatik, hogy elvesztegette az apai örökséget, nem egyesítette a kelet-európai népeket a török ellen, hanem a Nyugattal foglalkozott. Másrészt komony fenntartás nélkül elhittetik az igazságos Mátyás képzetét, elhittetik azt, hogy európai nagypolitika üzhető, világszintű kultúra létesíthető Budán, és senki nem foglalkozik azzal, hogy ebbe mellékesen beleroppant az ország.

A termelési eszközök, lehetőségek története szinte teljesen kimarad az új, ún. marxista tankönyvekből, senki nem keresi, hogy megfelel-e a mátyási politika az ország gazdasági viszonyainak. Ennek a történelemszemléletnek a mátyási nagyság kell – akárcsak korábban Bajcsy-Zsilinszkynek –, a független nagyhatalom glóriája, melyben a király igazságos, az urak hatalma leáldozik, a népi tehetségek felemelkednek, nagyberuházások folynak, óriási hadsereg van, és végül az sem baj – sőt! –, hogy „nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára”... Nem kell a vulgarizálást túlzásba vinni, de bizonyos kultúrszint alatt és nem hivatalosan, csak a „kikacsintás szintjén” még az is számíthat, hogy Mátyás a király keresztnéve.

A Rákóczi-kérdéskörben ismét az kerül előtérbe, hogy a nagy vezér igazi intencióit csak a nép értette meg, a nép döbbsentette rá valódi feladatára, és ebben a nép támogatta őt a legerőteljesebben. A Rákóczi-szabadságharc – azonkívül, hogy németellenes össz nemzeti összefogás –, a népi káderek felemelkedésének ideje is: így kap jelentőségét messze meghaladó fényt például Esze Tamás alakja. Megjelenik persze a nagy áruhá képe is, Károlyi Sándor. Az ifjúsági irodalomban lásd erről a képről a Tenkes kapitányát!

Rákóczi speciális progresszivitásának külön bizonyítéka – ez inkább az első számú elvhez tartozna –, hogy I. Péterrel találkozott, azzal az I. Péterrel, aki a szovjet történetírás központi, pozitív alakja. Hasznos továbbá, hogy Rákóczit harcában a nyugati szövetségesek (ti. XIV. Lajos) „elárulták”, ebből is látszik, hogy csak az oroszokban szabad megbízni. (Történelem-érettség, felvételin rendszeresen előforduló hiba volt, hogy a II. világháború idején a Szovjetunió nem az angolszász hatalmak szövetségese, hanem ellenfele volt).

A Martinovics-összeesküvés – Martinovics már akkor ismert ellentmondásos szerepe tudatosnak tűnő eltussolásával – kritikátlan nemzeti hagyománnyá nemesül, pantheonba kerül. A Kossuth-Széchenyi ellentétpárt a kor hamisan élezi tovább a „következetesen nemzetibb és néppártibb” Kossuth javára. 48 egész értékelési rendszerében Kossuth mintegy kiszakított osztrályából, az őt hatalomra juttató társadalmi csoportokból, és elfogadtatik „Kossuth apánk” képze, akit a nép, azaz „Táncsicsék” és „Petőfiék”, meg a „magyar parasztság” támogatott csak őszintén, az urak visszafogták és akadályozták, majd végül elárulták. Ennek legdirektebb szépirodalmi megfogalmazása Illyés Fáklyaláng-ja. Még Németh Lászlónak az ez ellen írott Áruhá című műve is ebben a gondolkörben mozog, – nem lehet kilépni a paradigmából.

4. A negyedik ilyen elem, hogy a függetlenségi harcok történetét és a társadalmi haladást mindenáron össze kell kapcsolni.

A történelemszemlélet egyszerűen a már említett „négy száz év” logikáját követi. E szerint a XVI-XX. századi időszak kizárólag függetlenségi harcok története, amelyek természetes módon, az uralkodó osztályok és a dolgozó tömegek osztályharcának felfüggesztésével folytak, mindig a nép képviselte a nemzeti és következetesen haladó álláspontot, az uralkodó osztály egyes képviselői viszont megalkudtak, önös egyéni érdekből nemzetárulókká lettek, ezért a függetlenségi mozgalmak elbuktak. A függetlenségi mozgalmakat és a lehetőleg fegyveres harcokat összekötő békés évtizedek csak abból a szempontból érdekesek, hogyan gyűlik fel a nép-nemzeti keserűség, ami azután időnként kirobban... A nemesi-függetlenségi-rendi törekvések osztályharcaként jelennek meg.

Ebben a kontextusban a XVI-XVIII. századi függetlenségi harcok szakadatlan sora a legteljesebb kurucromantika jegyében jelenik meg: az uralkodó osztályok és a „nép” érdeke közös, kéz a kézben harcolnak a nemzeti zászló alatt. A Habsburg-hatalom modern államszervező, gazdaságfellendítő lépései az ördögi hatalom elnyomó, „németesítő” lépéseként fogalmazódnak meg. A katolikus egyház – a Mindszenty- és Grósz-per idején vagyunk! – ennek a nemzetietlen, ördögi hatalomnak a kritikátlan kiszolgálója. Ugyanakkor teljesen elhomályosult, hogy a protestáns egyházhoz ugyanúgy az uralkodó osztályok regionális csoportérdekei kötődnek, elhomályosul, hogy a maga módján a kálvinizmus is egyetemesség-re törekszik.

Egyébként már a középkortörténeti gondolkodás egyházellenessége is a nemzeti vonalnak kedvezett. A kereszténység univerzalizmusa, nemzetek feletti volta nem értéként, inkább „hazaárulásként” jelenik meg, a központban nem az európai kultúraszervező funkcióval, hanem azzal, hogy „nem a nép nyelvén írtak”. Ebben a kontextusban mellékessé válik az egyházi birtokok magasabb gazdasági fejlettsége is; ez még a vulgármaterializmus követelményeit is figyelmen kívül hagyja.

A XVIII. századi a Habsburg-kormányzat, jobbagyvédő, felvilágosult intézkedései ellenére, az ország gyarmatosítójává, a provinciális magyar megye a függetlenség védőjévé minősítették. (Külön kérdés, hogy a hatalmpolitikai érdekből átmentett megyerendszert valahogy legitimálni kell Eötvös, Magyari, Bibó ellenében.) Még II. József esetében sem alkalmaznak a nemzeti szempontokon kicsit is felülemelkedő, következetesen marxista koncepciót.

A reformkor súlyos osztálykonfliktusainak elemzése helyett – Révai nyomán – úgy döntenek, hogy a magyar köznemesség tölti be Magyarországon a polgárság funkcióját, és ezért vezeti az országot a Habsburgok ellen. A forradalom személyhez kötöttségéről már szóltunk.

A leverett forradalom utáni évtized maga a pokol. E kor történelemszemlélete szerint, a Bach-korszak oktatási, gazdasági stb. korszerűsítő lépéseiről nemcsak a tankönyvekben, de a szakirodalomban sem lehet olvasni. A kiegészítés nem más, mint a 48-as ügy elárulása, amivel a magyar uralkodó osztályok kiszolgáltatták az osztrák tőkéseknek az országot, s az osztrák (?) uralkodónak a nemzeti ügyet. Így válik baloldallivá a dualizmus korának nemzeti ellenzéke, s lesz gyakorlatilag magyarázhatatlan az ellenzék, illetve a kormány viselkedése például a tiszaszlári perben, vagy az egyházpolitikai harcok idején.

A darabont-kormány és a szociáldemokrácia kapcsolatát sem lehet e gondolatrendszerben másként in-

terpretálni, mint úgy, hogy egyszerűen átveszik a konzervatívok, illetve a parasztpártiak szociáldemokrácia-ellenes vádjait, kombinálva némi szűk szektarianizmussal. Eszerint a magyar szociáldemokrácia megalkuvó jobboldali politikája szorosan összefügg azzal, hogy nem értették meg – úgy mond – a nemzeti kérdést s a földkérdést, ezért kerülhettek – Garamival az élen – Kristóffy „csapdájába”.

Ezzel elérkeztünk az 5. kérdéskörhöz, ti. hogy a közelmúlt történetében hogyan lehet a párttörténetet és a nemzeti történetet egy meghatározott politika szűken vett érdekeit szolgálva integrálni.

A '18-19-es forradalmak Kun Béla szerepe miatt voltak nehezen interpretálhatók. Ide most csupán az tartozik, hogy a dicsőséges, honvédő vörös hadsereget, a felszabadító harcokat egyetlen percre sem szűntek meg reklámozni, nemcsak *Stromfeldről*, de *Rákosi* haditetteiről is népszerűsítő brosrútát iratva. E kor történelemszemlélete, elfogadva a történetírást *Horthy*-korabeli hivatalos látószögét, nem áttalja azt állítani, hogy Trianon a proletárforradalom büntetése volt, hogy *Horthyék* hatalmuk megtartása érdekében hazaárulók, hogy aláírták a békeszerződést (mintha lett volna más lehetőség).

A *Horthy*-rendszerrel nemcsak azért kell azt állítani, hogy csak külsőségeiben különbözött a német rendszertől, hogy ezzel a teljes szembefordulást igazolják és a másik póluson állók hatalmát legitimálják, hanem azért is, hogy bűnössé, kétségtelen ellenséggé váljanak azok a politikai erők, amelyek a „látszat” fenntartásában segítettek: a szociáldemokraták, a liberálisok, a kisgazdák, a konzervatívok. Ugyanennek nemzetközi összefüggése úgy jelenik meg, mintha a *Horthy*-fasizmust stabilizálta volna az angol-amerikai tőke, és nem fordítva, azaz hogy a *Horthy*-rendszer szélsőjobboldali vonásai enyhültek azzal, hogy *Bethlen* nyugati partnerei kedvéért (is) félreszorította a különítményeseket.

A második világháború korszakának központi pozitív hőse *Bajcsi-Zsilinszky Endre*, akinek ellentmondásos alakját és szerepét egyáltalán nem, csupán halálát ismertetik, bizonyítandó, hogy a németellenesség „össz nemzeti” ügy, s így a dolgot ne a szabadságjogok, az európai értékek védelme, azaz az antifasizmus ideológiai tartalma felől kelljen megfogni, ami kellemetlen továbbgondolásokra vezet, hanem a „nemzeti” ügy felől. Ha nem *Bajcsi-Zsilinszky* látványos revolverlövéseiben és mártírhálálában manifesztálódna a magyar ellenállás, óhatatlanul fel kellene tenni a kérdést, miért kellett a magyar antifasiszta szervezkedés, a magyar baloldal politikai vezetőit emigrációba kényszeríteni, kitelepíteni, börtönbe csukni és kivégezni 1947 és 1951 között.

Összefoglalva tehát: a szláv hatásnak a német hatás helyébe emelése, a parasztmozgalmak természetes progresszivitásának képzete, hősök és áru-
lók személyi kultuszának megteremtése, a függetlenségi törekvések üdvöztető voltának elhitése, a közelmúlt elvtelen szelektálása egy mérhetetlenül irracionalista, torzult történetelméletet eredményez. E fokozatosan kibontakozó történettudományi koncepciórendszer természetesen nem független a nagyorosz hagyományokat felelevenítő, a harmincas évektől uralmon levő szovjet történettudományi irányzattól. Hangúlyrendszere azonban a népies és vulgármarxista gondolatkins koalícióját jelenti, a konkrét ideológiai helyzet szülőtte. Nem véletlenszerűek azok az egybeesések sem, amelyek a magyar történettudomány korábbi katolikus-protestáns, aulikus-rebellis, kuruc-labanc vitáihoz kötődnek.

Véleményünk szerint az ötvenes évek egész történelemszemlélete az önerőben való bizakodást, a függet-

lenség önértékként tételezését erősítette a közgondolkodásban, ezzel ön maga válságát készítette elő.

Külön kérdés, hogy a dogmatizmussal szembe forduló kommunista politikai csoportok 1953-tól szintén a nacionalizmusra játszottak rá. Már a fordulatot jelentő 1953-as párthatározat hírhedt kitétele, hogy nem magyar származásúak vezették a pártot, elég egyértelműen jelzi: a párt legfelső testülete is nyitott volt szellemileg az antiszemitizmusra. (Csak zárójelben meri az ember megjegyezni – mártirokról nehéz rosszat írni: – a „Ha a világ az isten kalapja, hazánk a borkéta rajta” miniszterelnöki jelmondat, vagy az az utalás, hogy Budapest egy közép-európai semleges terület magjává válhat, semmiképpen sem a nemzetközi viszonyok meghatározó voltának mély megértéséről vagy átéléséről tanúskodik.)

Az iskolai történelem- és irodalomoktatás közvetlenül segített a túlerővel magányosan és reménytelenül szembeszálló nemzeti hős eszményének kiépítésében, amellyel tizenéveseket sikerült 1956. novemberében utcai harcokba vinni.

A népi írók 1956-os exponált szerepe, a kemény hangú 1958-as párthatározat egy időre felborította a nemzetiek és a kommunista ideológusok együttműködését. A hatvanas években új kihívás jelent meg. A kádári centrum – szemben a sztalinistákkal – életszínvonalpolitikai alapon kívánta legitimálni a rendszert. Az életszínvonal értékeléséhez azonban egy olyan mentalitás kellett, ami leginkább a polgári „gyarapodás” fogalomban találhatta meg előzményét, s a „mindenki velünk van, aki nincs ellenünk” programja a függetlenségi harcok és forradalmi konfliktusok előtérbe állítása helyett az „alkotó és együttműködő” korszakok és történeti erők hagyományának felelevenítését igényelte.

A Molnár Erik kezdeményezte vita – hogyan értelmezzük a magyar történelem szabadságharcos hagyományait? – ennek a koncepciónak ideológiai tökre, míg a fridsiderszocializmus-vita már az ellentámadás jele.

A dolgok objektív logikája a népieket és sztalinistákat egy táborba – tudniillik az ideológiával legitimálók táborába kényszerítette –, míg a másik oldalon egymásra talált az európai értelmiség és a reformapparátus egy-egy csoportja.

Amikor a hatvanas évek végétől a történettudomány figyelme fokozatosan a gazdaság, a művelődés és az életmódtörténet felé fordult, ahogyan egyre inkább értékelni kezdte a látványos nemzeti (és forradalmi) tettekben kevésbé gazdag, de teremtő és civilizáló időszakokat, a XVIII. századot vagy a kiegyezés korát, ez már annak a jele volt, hogy a történettudomány kulcspozícióit – részben – az európai gondolkodású tudósok foglalták, foglalhatták el. A kommunisták és marxisták közül azok, akik eleve szembenálltak a nacionalizmussal, és azok, akik kifelé indultak a sztalinizmusból, EZZEL EGYIDELJÜLEG kifelé indultak a nacionalizmusból is.

A folyamat eredményeképpen kulcspozícióba került marxista tudósok – illetve a más szemléletű, a hosszú visszaszorítás után végre publikálni engedett történészek – a magyar történettudományt olyan rangos helyzetbe hozták Európában és a tengerentúlon, amelyre soha korábban nem volt példa. (Más kérdés, hogy ezzel egyidejűleg a történettudomány berkeiben is működött a kontraszelekció, alkalmanként a politikai kézivezérlés stb.)

A magyar történelemtankönyvekről sok rosszat el lehet mondani, néhány ponton a pártállam erői közvetlenül beleszóltak még az utolsó tankönyvsorozat készítésébe is. Azonban egy az idén befejeződött – az Európa Ta-

nács megbízásából folytatott – összehasonlító kutatás azt bizonyítja: a nemzeti történelem Európába integráltságának ábrázolását tekintve a hetvenes-nyolcvanas évek magyar tankönyvsorozata – objektív mutatók alapján – jobb elbírálást kaphat, mint az összehasonlítási alapul szolgáló osztrák, nyugatnémet, lengyel történelemtankönyvek!!!

A rendszer összeomlását megelőző évtized új kompromisszumai minden korábbinál szélesebb teret nyitottak egy, a történettudomány berkein kívül eső, de szintén meglehetősen jól szervezett, a történelemszemléletet alakító erőnek, aminek egyes írók, esszéírók, irodalomtörténészek, drámaírók voltak a fő exponensei. A kompromisszum oka a hatalom részéről nyilván az új legitimáció keresése volt. Az író- és művészcsoportok felől nézve pedig ezen ideológiai expanzió fő oka az irodalom és a művészetek társadalmi funkciózavara, melyet „váteszkodással”, a „nemzeti sorskérdések” megválaszolásával kívántak egyes alkotói csoportokat megszüntetni. Keményebben fogalmazva: így kívántak a valamiképpen előrelátott változások főideológusává lenni.

Jellemző, hogy a történettudományban kialakult viták közül ebben az ún. szélesebb értelmiségi, szellemi közegben mely témák lettek felkapottak. Míg az elit a polgári radikálisok európai eszmerendszerének integrálásáért és a szociáldemokrácia szerepének pozitív megítéléséért harcolt, addig a szélesebb középosztályt célba vevő csoportok tevékenységének hatására a nyolcvanas években felerősödtek a Moháccsal, Erdéllyel, '48-cal, a II. magyar hadsereggel, annak „felmentésével”, Szabó Dezsővel, Németh Lászlóval, a „dunavölgyiséggel”, Fejával, Veressel foglalkozó viták, amelyekben a „rehabilitálásért” (a tiltottból a tűrtbe, a tűrtből a támogatottba való áthelyezésért) küzdő csoportok voltak az agilisabbak. Az ellenérők e vitákban nem voltak elég hatékonyak. Egy részük (a demokratikus ellenzékhez tartozók) azért, mert főleg emberi jogi kérdésekkel voltak elfoglalva és a szélesebb középosztályhoz eljutó orgánumban egyébként sem publikálhattak volna, az együttműködő értelmiségiek pedig azért, mert mindenki tartott attól, hogy azzal vádolhatják: cenzúra után kiált.

A politikailag-történelmileg – önhibájukon kívül – iskolázatlan rétegek érdeklődésének és piaci vásárlóerejének robbanásszerű kiterjedése az elmúlt évben az említett nemzeti vonalat tudományos érdemeinél aránytalanul népszerűbbé tette: a nemzeti-etnikai rendezőelv sokkal könnyebben érthető és emészthető mindenki számára, mint a társadalmi és kulturális tagozódás bonyolult hálójára...

Az újjáalakuló, a parlamentbe is bekerült történeti pártok legitimációs igényei, a választásokon győztes párt törekvése, hogy széthúzó – és társadalompolitikai koncepciójukban szembenálló – csoportjait legalább ideológiailag közös nevezőre hozza, szintén kedvezett a történelmi tudatot „nemzeti” irányba formálni szándékozóknak...

A demokratikus Magyarország erőinek a gazdaságban és a közigazgatásban többféle veszéllyel kell szembenéznük: a késői kádárizmus személycserékkel történő mechanizmus-átmentődésével, más területeken személycserék nélküli átmentődésével. A szellemi életben a veszély ennél lényegesen nagyobb: olyan állapot restaurálása fenyegethet, amelyet már a hatvanas években a pártállam viszonyai között is sikerült meghaladnunk.